

Наталія РЕБРИК,

*проректор Закарпатської академії мистецтв,
доцент кафедри
соціально-гуманітарних дисциплін,
кандидат філологічних наук,
м. Ужгород, Україна*

МИСТЕЦЬКЕ

САМОВИЗНАЧЕННЯ ЗАКАРПАТТЯ.

*За працею Степана Гапака
«Образотворче мистецтво на Закарпатті
і Пряшівщині під час бувшої Чехословаччини»*

Ребрик Н. Й. Мистецьке самовизначення Закарпаття. *За працею Степана Гапака «Образотворче мистецтво на Закарпатті і Пряшівщині під час бувшої Чехословаччини».* У статті на основі зазначеної праці учня Адальберта Ерделі досліджується мистецький рух Закарпаття, починаючи від Першої світової війни і до другої половини 1960-их років.

Ключові слова: Степан Гапак, мистецький рух, самовизначення, європейськість, художній центр.

Ребрик Н. И. Художественное самоопределение Закарпатья. *На основе работы Степана Гапака «Изобразительное искусство в Закарпатье и Пряшевщине при бывшей Чехословакии».* В статье на основе указанного труда ученика Адальберта Эрдели исследуется художественное движение Закарпатья, начиная от Первой мировой войны и до второй половины 1960-х годов.

Ключевые слова: Степан Гапак, художественное движение, самоопределение, европейскость, художественный центр.

Rebryk N. Art self-determination of Transcarpathian region. Based on the publication of Stepan Hapak "Fine arts in Transcarpathian region and Presov region during former Czechoslovakia". Using the publication of Adalbert Erdeli apprentice, the author studies art movements in Transcarpathian region starting from the First World War and till the second half of 1960s.

Key words: Stepan Hapak, art movement, self-determination, Europeaness, art center.

Постановка проблеми. До найвизначніших учнів Адальберта Ерделі належить один з найвідоміших художників та педагогів Словаччини – Степан Гапак (1921–1997), який ніколи не заперечував своє закарпатоукраїнське походження і майже все своє життя присвятив розвитку української культури Словаччини. Бібліографія його друкованих праць охоплює біля 3000 позицій, причому 80 % з них опубліковано українською мовою. У кінці 1947 р. Степана Гапака було призначено на посаду художнього редактора новоствореного щомісячного журналу «Колокольчик-Дзвіночок», що виходив у Пряшеві. З того часу і до самої смерті він тісно співпрацював з українською пресою Словаччини: кварталником «Дукля», щомісячником «Дружно вперед», тижневиком «Нове життя» та дитячим часописом «Піонерська газета» (від 1990 р. – «Веселка») – не лише як художній редактор та ілюстратор, але і як автор сотень статей на різні теми.

Виклад основного матеріалу. У 1967 році в «Дуклі» виходить стаття Степана Гапака «Образотворче мистецтво на Закарпатті і Пряшівщині під час бувшої Чехословаччини», яка видається нам вкрай цікавою і мала б стояти в одному ряді з такими засадничими роботами про мистецтво Закарпаття, як праці, скажімо, А. Изворина (Є. Недзельського) «Сучасні руські художники», Йосипа Бокшая «Малярство на Підкарпатській Русі», Ярослава Затлоукала «Про художників на Підкарпатській Русі», Федора Манайла «Изобразительное искусство на Подк. Руси», Кальмана, Кайгла, Гартла та ін.

Чим цікава стаття Степана Гапака? Своім чітким баченням розвитку мистецького самовизначення Закарпаття, опертям на всі перераховані дослідження попередників, глибоким розумінням проблеми взагалі. Розглянемо основні моменти.

З виникненням нової держави Чехословаччини на принципах самовизначення народів почала формуватися і нова народна культура, а в рамках цієї культури і новий рух в образотворчому мистецтві. Художники почали створювати нове мистецтво, яке б відображало своєрідні характерні риси рідного краю та народного життя.

Цей рух мистецького самовизначення на Закарпатті почався зразу ж після Першої світової війни, – вважає Гапак. Нові обставини вимагали і нових умов, в яких би образотворче мистецтво при тих суспільних обставинах могло успішно розвиватися та досягнути цілі, які дозволяла влада в рамках «культурної автономії». Відносини з колишніми центрами культури Будапештом і Віднем були перервані. Місцеві художники на Закарпатті опинилися перед новими проблемами. Треба було вирішити їх, щоб забезпечити дальший успішний розвиток і розквіт образотворчого мистецтва.

Степан Гапак вважає, що художники не страждали комплексами провінційності, а навпаки – були орієнтовані на європейськість і створили місцевий художній центр. «Якщо, – як пише А. Изворін в статті «Сучасні руські художники», – Підкарпаттю признається політична автономія, то чому воно не могло би почати будувати нове життя, в нових об-

ставинах в порядку художньої автономії? При шуканні відповіді на це питання, зачинателі нового напрямку в підкарпатському мистецтві Бокшай і Ерделі прийшли поступово до ідеї «підкарпатського Барбізона»».

Сам Йосиф Бокшай в одній зі своїх статей зауважує, що з'явилися спроби створити для місцевих художників місцевий центр мистецтва, щоб особливо увагу приділяти всім працівникам і заохочувати творчу молодь до роботи. У згаданій статті Бокшай говорить: перша спроба в цьому напрямку була зроблена в Мукачеві в 1921 р. Ініціатором був Юлій Віраг, відомий церковний художник, який спробував вперше об'єднати художників Закарпаття і Пряшівщини. Так виникла група місцевих художників найрізноманітніших манер і тогочасних мистецьких напрямів, які дебютували своїми творами на першій виставці в Мукачеві в 1921 році. Того ж таки року ця виставка була інстальована в Кошицях і в Берегові.

Прокоп Томан у своєму словнику наводить факт, що на виставці митців Підкарпатської Русі в Кошицях у 1921 році ужгородський маляр Еміліан Грабовський виставляв олійний живопис, а Євгеній Крон мав офорти і рисунки.

У I пол. XX ст. на Закарпатті перебували такі відомі художники, як Юлій Віраг, Карло Ізаї, Самуїл Берей, Юлій Іяс та Андор Новак. Юлій Віраг популярний був як добрий портретист і маляр церковних образів типу бароко. Найвідоміші його портрети «Дядечко Балінт», «Автопортрет», «Хлопчик з динею» та інші, з церковних найкращі його картини знаходилися в Мукачівському монастирі.

Справа поєднати художників найрізноманітніших манер і поглядів не була така проста, як на перший погляд здавалося. Нові ідеї, які передусім проголошували Йосиф Бокшай та Адальберт Ерделі, не всі добре розуміли – і група розпалась. Бокшай та Ерделі залишилися самі і, хоч вони різні «по духу і по манері», надхненні новими ідеями продовжували свою творчу роботу і виставкову діяльність на Закарпатті, в Празі, Брні та за кордоном, де, як пише Є. Недзельський, «всюди їх стрічають з інтересом і зацікавленням, примічають їх оригінальність, но часто вагаються при означенні національності – русин був для зовнішнього світу чимось новим, і тому їх деколи уважають то мадярськими, то словацькими художниками». Такого погляду був і кошицький мистецтвознавець Коломан Бродяні, який Адальберта Ерделі відносить до художників Словащини.

Й. Бокшай та А. Ерделі в той час були одинокими представниками нового українського мистецтва на Закарпатті. Їх імена довгий час нерозривно пов'язані одне з одним, хоч у їх творчості з мистецького боку дуже мало спільного. Федір Манайло в статті «Изобразительное искусство на Подк. Руси» їх, як молоді сили закарпатського образотворчого мистецтва, характеризує так: «...Осип Бокшай, імпресіоніст по школі і по духу, і довгий ряд полотен дійсно специфічно карпаторуських... Ще одним майстром пензля є Адальберт Ерделі, новатором

на Підкарпатській Русі, він пройшов мистецькі школи в Мюнхені, Італії і Парижі, а нині оригінально показує (змальовує) карпаторуську тему через зовнішню форму філософської, як правило сезанівської, частково дереновської школи».

Загальна історія народів не раз нам довела, що не одна знаменита особа могла посунути колесо розвитку народної культури на добрий крок вперед, а то тим більше, якщо вміла за собою організувати маси, – колектив працівників. Й. Бокшай і А. Ерделі того були свідомі. Нову ідею вважали правильною і єдиною, яка може привести розвиток образотворчого мистецтва і культуру на Закарпатті до розквіту. Хоч перша спроба в 1920-1921 роках не вдалася, продовжувалося усвідомлення ідеї наближення до народної культури, до специфічної закарпатської народної тематики, але почалися непорозуміння в колективі, які завершилися розколом, однак, Ерделі і Бокшай свого наміру не полишили.

Подібна течія розвитку образотворчого мистецтва розвивалася і на Словащині, де представниками нового народничого напрямку були Мартин Бенка, Густав Мали, Янко Алекси, Мілош Базовський, Людовіт Фула та інші. У Чехії цей процес перебіг ще в довоєнний час.

Степан Гапак наголошує, що іншого виходу не було, як почати організацію з молоді генерачії. З цією метою Ерделі та Бокшай у 1927 році домоглися заснування першої на Закарпатті малярської школи, в якій почали виховувати нове покоління художників. Хоч ужгородська малярська школа була більш-менш «суботньо-недільною», вона виховувала та пробуджувала до жвавого життя нове покоління художників, які разом зі своїми учителями здобували славу рідному краю. Вихованці цієї школи вирости в школу, яку в об'єднанні спільною ідеєю і спільними мистецькими намірами при респектуванні індивідуальних рис кожного митця, правом можемо назвати «генерачією».

Так, під впливом Адальберта Ерделі та Йосифа Бокшай, розвивалася творчість Андрія Коцки, Адальберта Борецького, Ернеста Контратовича, Золтана Шолтеса, Андрія Добоша, Івана Ерделі, Василя Дван-Шарпотокі та інших.

Надзвичайно гарна романтична природа Закарпаття зі своїми стрімкими високими шпильми гір, пралісами і пралісками, широкими полонинами, на яких побутувало віковичне пастирське життя, лугами, вкритими багатокольоровими квітами, бистрими потічками, сонцем і похмурими настроями природи, солом'яними хатами, своєрідною народною ношею і народними мистецькими виробами приваблювала до себе не лише туристів, але й багато митців, які дали поштовх розвитку образотворчого мистецтва, а особливо малярства. Крім місцевих художників, приходили на Закарпаття і художники з інших країв республіки, особливо чеські малярі, з яких деякі і поселилися на Закарпатті. Вони посилили і пожвавили мистецький рух на Закарпатті, та до певної міри причинилися і до дальшого його розквіту. Чим далі, тим більше відчувалася потреба місцевої організації, яка б

згуртувала усіх художників на Закарпатті. Митці групувалися і сходилися при різних нагодах, особливо в ужгородській кав'ярні і цукрарні «Пурма», про яку Ярослав Затлоукал згадує: «Думаю, немає іноземця, який би не знав в Ужгороді Пурмову кав'ярню і цукрарню у Будинку легіонерів. Це неможливо, оскільки за найменших суспільних стосунків, кілька знайомих і горстка друзів заведе нас до цієї приємної місцини, яка є для мене тим дорожчою, що тут опиняюся лицем до лица з підкарпатським мистецтвом. Досить рідко зустрічаємося у громадських місцях зі справжнім мистецтвом. Пурмова кав'ярня в Ужгороді є рідкісним винятком, оскільки її стіни вкриті великою кількістю олійних картин. Пейзажі, портрети і різноманітні натюрморти перетворюють кав'ярню на виставкову залу. Поруч з реалістичними картинами тут можна побачити і модерне художнє світовідчуття. Для мене було радістю розглядати картину за картиною і відкривати нові імена художників. Бокшай, Ерделі, Коцка, Шпалова та інші постали тут переді мною своєю вартою уваги творчістю. За дружніми розмовами і склянками вина наближався нічний час, шибки вже заповнила підкарпатська ніч. Зі стіни на мене дивилися проникливо бліді обличчя дітей, гарні очі яких були пройняті докірливим смутком. Це були діти Верховини від Андрія Коцки».

Про це зауважує і чеський художник Ладіслав Кайгл, який поселився на Закарпатті: «Асоціація художників образотворчих Підкарпатської Русі» в Ужгороді основну увагу звертає на видатних художників, таких як Бокшай, Ерделі, Л. Б. Кайгл та на інших, особливо молодих зі всієї Малоросії, незалежно від національності». * Йосиф Бокшай найбільші заслуги при виникненні цього мистецького товариства приписує чеському пейзажисту-графіку Бедржіху Ождіянові, який став першим секретарем товариства.

Так виникло наново зорганізоване «Товариство діячів образотворчих мистецтв на Підкарпатській Русі» з центром і комітетом в Ужгороді, в якому Адальберта Ерделі обрали першим, а потім майже постійним головою.

Учасників виставок товариства у 1938 році нараховувалося 38 художників. Поки чеські художники приїздом і відїздом мінялися, основою творчих сил в товаристві були передусім місцеві вищезгадані художники, до яких наприкінці 30-х років приєднався випускник Празької художньо-промислової школи Федір Манайло, як третій найбільший художник, що незвичайно розкрив своєрідну скарбницю закарпатської української тематики, який

* Кайгл Ладіслав (10.12.1885, Прага – 01.01.1939, Раковнік, Чехія) – чеський художник і музикант, професор. Навчався у Празькій художньо-промисловій школі, 1903-1906 у Парижі, в академії Юліана, а згодом – у Празькій академії образотворчих мистецтв. Багато подорожував, викладав у Раковніку, Мукачеві, Ужгороді. Захоплювався життям верховинців. Для Закарпаття його праці становлять особливу наукову вартість та оригінальність.

був особливим не тільки в сюжеті, але й у формальній оригінальності.

Товариство після статуту щороку влаштовувало членські виставки в Ужгороді. Група закарпатських художників виставляла свої твори в Празі, Брні, Оломоуці, Кошицях, Мукачеві та в Братиславі.

Степан Гапак вважає, що Йосиф Бокшай проявив себе головню як майстер краєвидів та жанрових картин з життя закарпатського народу. Адальберт Ерделі визначився виразними портретами, карпатськими пейзажами та чудовими натюрмортами. Федір Манайло, як ніхто досі, виявив специфіку тематики минулого і сучасного життя українських селян на Закарпатті. Андрій Коцка спрямував свою творчість на портрети дітей та на відображення похмурого, аж баладичного, закарпатського пейзажу. Адальберт Борецький, Ернест Конратович та Василь Дван-Шарпотоки випробували свої сили на фігуральних композиціях з життя селян, а потім спрямували свою творчість на малювання пейзажів. Добрими пейзажистами були і Андрій Добош, і Золтан Шолтес, і Йосиф Келемен, й Іван Ерделі. На виставках в Ужгороді та в інших містах з'явилися імена малярів Федора Вацика, Ганни Ланціової, Бачинського, А. Мартона, Ганни Ромберг, Бориса Ромберга, Роземберга та інших.

За період першої Чехословаччини на Закарпатті та на Пряшівщині, підтверджує Степан Гапак думку багатьох мистецтвознавців, великими успіхами і численними замовленнями користувалася як «одиноким карпаторуський скульптор» Олена Мондич, уроджена Шиналійова, яка створила на Закарпатті в Ужгороді бюсти Є. Фенцика, А. Добрянського та пам'ятник Т. Г. Масарика; в Мукачеві – бюст О. Митрака, у Виноградіві – бюст О. Духновича та у Пряшеві – бронзовий пам'ятник – скульптурну групу О. Духновича із хлопцем-школярем.

Як скульптор і маляр на Закарпатті працював і Микола Осташкін, родом із Галичини. У різьбарській школі в Ясинях формувався мистецький талант Василя Свида та Івана Гарапка. З села Паланок, біля Мукачева, походить відомий медайлер в Кремниці Андрій Петер.

Степан Гапак порівнює розвиток мистецтва на Закарпатті і Пряшівщині. Він вважає, що розвиток образотворчого мистецтва на Пряшівщині за колишньої Чехословацької Республіки не розвивався швидким темпом, великою перешкодою було і те, що руські митці адміністративно, хоч і в рамках Чехословаччини, були відірвані від Закарпаття, а після 1939 року зовсім витіснені державним кордоном Угорщини та Словацького штату. Таким чином, вони були ізольовані від ідеї мистецького задуму, яким йшли художники Закарпаття.

Хоч провінційність Пряшівщини в організації мистецького життя була більш занедбана, однак і тут були деякі спроби організувати мистецькі виставки з українською тематикою в поєднанні з народним мистецтвом, – справедливо зауважує автор статті.

У червні 1927 року Спілка руських жінок влаштувала в Пряшеві у великому залі на першому поверсі Єпископської палати так звану «Першу русь-

ку виставку» або «Виставку руської народної культури». Метою цієї виставки було показати життя, народну культуру русинів-українців на Пряшівщині та на Закарпатті. На виставці була представлена багата збірка народного мистецтва, а особливо народних вишивок.

Тут же були інсталювані також твори ужгородського художника Йосифа Бокшая та місцевих художників Пряшівщини Дениса Зубрицького, Юрія Миллого, Андрія Чегенського, Дмитра Яцковича, Й. Грим'яка (кераміка), скульптури Олени Мондич та картини із тематикою з українських сіл пряшівських малярів Миколи Йордана і Юлія Терека.

Найпродуктивнішим місцевим малярем на Пряшівщині був Дезидерій Миллий, однокласник Федора Манайла в Празькій художньо-промисловій школі.

Дезидерій Миллий походить зі своєрідного українського села Кийова, біля Сабинова. Це невеличке село з його мешканцями та з мальовничою околицею, ґрунями хребтів східних Бескидів і кривими ярками – основна тематика творчості Дезидерія Миллого. Вже перші його картини, створені після закінчення празької мистецької школи під час 14-літнього вчителювання в народній школі села Орлова, є тому свідченням.

Чарівно-казкові і баладичні його «Криві ярки» чи картини, що зображують соціальний побут українських селян, весільні чи дожинкові проводи, знову і знову приваблюють нас до себе, щоб полюбуватись їх поетичністю, колоритом, майстерним рукописом або задуматися над лихою долею селян чи блудниць.

Ровесник Д. Миллого, маляр Михайло Дубай, випробував свої мистецькі здібності на малюванні пейзажів та портретів у кубістичному напрямі.

Денис Зубрицький, відомий більше як поет Торисин, подібно, як і В. Гренджа-Донський, випробував свої сили в малюванні пейзажів в околицях Меджилаборець і Красного Броду. Після 1945 року Зубрицький належав до групи «Своїна».

З українського піддуклянського села Крайня Поляна, недалеко від Свидника, вишколився в Празькій академії образотворчих мистецтв талановитий скульптор Франтішек Гібл, який став відомим особливо портретами, статуями та скульптурними групами на соціальну тематику.

Подібно як в Ужгороді, так і в Пряшеві, у 1940 році була спроба знову витворити групу «русських художників» саме в той час, коли влаштували спільну виставку малярі Дезидерій Миллий, Михайло Дубай та Єва Бісс.

Наш виступ про розвиток образотворчого мистецтва на Закарпатті і Пряшівщині був би не повним, якби не згадати хоч би кількома словами про чеських художників, які поселилися у нашому краї або приходили за своєрідними українськими сюжетами, оскільки вони немало прислужилися до розвитку місцевого мистецтва та допомогли також в організаційних справах.

Деякі чеські художники прямо переселилися у наші краї, жили й працювали між українцями. Ста-

ли співучасниками, ініціаторами при організації та будівні народної культури українців Карпат.

У нашому випадку маємо на увазі передусім спів-організаторів «Товариства діячів образотворчих мистецтв на Підкарпатській Русі», а саме: першого секретаря «Товариства» графіка Бедржіха Ождіана та пейзажиста і любителя українського фольклору, референта освіти Ладіслава Кайгла. До «Товариства» належали ще малярка декоративних натюрмортів Мілада Бенешова-Шпалова, прихильник декоративної стилізації і фігураліст Йосиф Томашек, маляр гуцулів у Ясині Ота Елен та скульптор Яромір Цупал.

Деякі художники, як Ладіслав Цісарж, Ян Губачек, Вацлав Фіяла, Анєжка Янасова, Ярослав Заїчек, Вацлав Швець, Карел Ранда, Вацлав Пржігода, Алоїз Попеларж, Карел Мінарж, Едуард Мраз, Богуміл Немець, Ян Немечек та інші, працювали вчителями малювання або на інших посадах.

Та чи не найбільше було таких, які на Закарпатті і Пряшівщині проводили студійні творчі мандрівки за етюдами і між тим заповняли свої етюдники малюнками того, що їх захопило, що зацікавило.

До таких належать чеські художники Олдржіх Блажічек, Людвік Куба, Владімир Коварж, Ян Чумпелік, Франтішек Данек-Седлачек, Антонін Гудечек, Йосиф Ржержіха, Мрквічка, Йосиф Кубічек, Богуміл Лізнер, Ела Міканова-Урбанова, Мариша Нойбертова, Отакар Ваняч, Йосиф Лгота, Вацлав Новотний, Ярослав Скрбек, Властіміл Кошванец, Марія Воржехова-Вейдова, Яромір Малкус, Штепан Фрчек та інші.

При такій численності художників на Закарпатті самозрозуміло, що їх творчість підбадьорювала та заохочувала до творчої праці і місцевих художників, давала їм ширший перегляд стану образотворчого мистецтва цілої Чехословаччини.

У 1939 році, після Мюнхенських подій, зв'язок і відносини закарпатських художників з художниками Пряшівщини, та особливо з чеськими і словацькими, перервався.

На Закарпатті залишилися тільки місцеві художники, які зорганізувалися під час мадярської окупації в «Союз Підкарпатських художників», і які надалі продовжували виставкову діяльність.

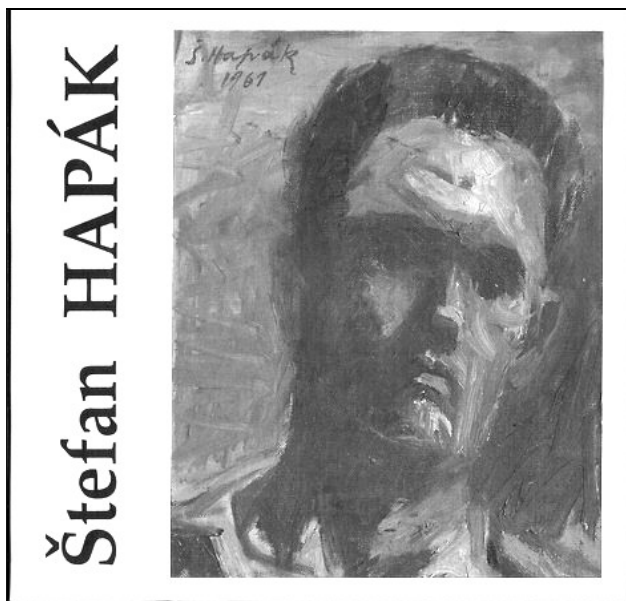
Восени 1944 року, коли Радянська армія визволила Закарпаття і приєднала її до Радянської України, в цей час вирішального повороту в житті закарпатських українців, художники Закарпаття були вже згуртовані в колектив, об'єднаний не лише організаційно, але і спільними мистецькими шуканнями та спільною метою.

Це виявилось вже на першій обласній художній виставці влітку 1945 року в Ужгороді, яку закарпатські художники влаштували до дня возз'єднання Закарпатської України з Радянською Україною.

Успішність цієї виставки широко й похвально документована в репортажній статті Петра Панча «Художники рідної землі» в журналі «Україна» (1945), в якій значна частина сторінок присвячена Закарпатській Україні з вміщенням декількох репродукцій картин місцевих художників.

Петро Панч у згаданій статті про цю виставку пише: «Виставка маленька, але справляє хороше враження, особливо коли згадаєш, що і населення всього в Закарпатській Україні біля шестисот тисяч. Вся виставка пройнята наскрізь національним колоритом і ніби змагається з красою природи. За змістом це переважно пейзажі і побутового жанру картини, але в багатьох полотнах відбито і глибокий філософський зміст».

Висновки. Висновок, який в 1967 році робить Степан Гапак: художники на Пряшівщині й досі не мають зорганізовану місцеву групу, як це має Спілка українських письменників, хоч численністю їх далеко перебільшують. Про це мали б задуматися як художники, так і діячі мистецтва.

*Монографія Зузани Осавчук
про життя і творчість Степана Гапака*

ЛІТЕРАТУРА І ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА

1. Гапак С. Образотворче мистецтво на Закарпатті і Пряшівщині під час бувшої Чехословаччини / Редакція та публікація Н. Ребрик // Вісник Закарпатської академії мистецтв. – 2017. – № 8. – С. 194-199: іл.

2. Гапак С. Образотворче мистецтво українців Чехословаччини: 1918-1945. – Братислава; Пряшів: Словацьке педагогічне видавництво. Відділ української літератури, 1975. – 164 с.: іл.

3. Гапак С. Сила ангажованого мистецтва / Степан Гапак; Упоряд. С. Осавчук. – Братислава; Пряшів: Словацьке педагогічне видавництво. Відділ української літератури, 1983. – 269 с. – Бібліогр.: С. 251-258.

4. Затлоукал Я. Про художників на Підкарпатській Русі / Переклад та примітки Михайла Сирохмана. – Ужгород: Гражда, 2016. – 12 с.: іл.

5. Мушинка М. І. Степан Гапак – визначний художник та педагог Словаччини – учень Адальберта Ерделі // Вісник Закарпатського художнього інституту. – 2014. – № 5. – С. 18-21.

6. Осавчук З. Štefan Harák: Монографія. – Пряшів: Видавництво «Міхал Вашко», 2013. – 240 с.: іл.

Стаття надійшла до редколегії 12 лютого 2017 р.